

האיכר הביא אותי עד לגיטו ברשד. הוא עזר לי לרדת מהעגלה, נתן בידי את השמיכה וצרור האוכל שנתנה לי אשתו ופרש שתי ידיו לצדדים כאומר: זה הכל. מעל הדוכן עוד שלח בי מבט אחרון ועזב את המקום.

לא ידעתי לאן לפנות. עמדתי באמצעו של רחוב צר, שמשני צדדיו עמדו בתים צפופים זה ליד זה, נמוכים ליד דוֹקומתיים, וחזיתם נוגעת במדרכה הצרה. המון היהודים שהילכו אותה שעה ברחוב נראו כפליטים לכל דבר. לבושים בכגדים בלויים, שלא לפי מידתם, נשים כגברים.

על אף ששירכו רגליהם בכבדות, התהלכו רובם הגדול זקופי־קומה. עברה אשה עם שק גדול על שיכמה, היא לבשה חצאית ארוכה ונעלי גבר גדולות על רגליה. אימצתי את עיני כדי לזהותה, שמא אני מכירה אותה? משך את תשומת לבי גם גבר שעמד לידי, לבוש חולצה עם שרוולים קרועים ועליה אפודה ללא שרוולים, דהויה וגדולה ממידותיו ותחובה בתוך מכנסיו הרחבים והארוכים, וחבל משמש לו חגורה. גם אותו לא זיהיתי. הם המשיכו הלאה ממני וכלל לא התייחסו להופעתי המזוהה, בתוך החצאית הגדולה והסודר הישן והבלוי ורגלי העטופות בסמרטוטים ובידי הצרור שטרם פתחתיו. במרחק כמה מטרים ראיתי ילד קטן, גופו זעיר ומצומק. עטוף בבלויי סחבות ורגלים יחפות. הוא ישב על שפת המדרכה והושיט את ידו הקטנטונת לעברם של עוברים ושבים וקרא ביידיש: "איך בין א יוסם, איך בין א יוסם." (אני יתום).

לבי התכווץ למראהו. ראיתי בשומילובה מראות זוועה, יתומים, ואני ביניהם, אך מראהו של ילד קטן כמעט ושכחתי. בזכרוני נשאר ילד בריא ועגלגל, נקי ולבוש בקפידה, עם חיוך ילדותי על פניו ועיניים תמימות. בשומילובה לא זכו הקטנים להגיע למצבו של ילד זה, שמראהו בלבד היה בו כדי להטריף את הדעת.

ניגשתי קרוב אליו כדי לגעת בו, ללטפו. להאכיל אותו במזון שהיה בתוך הצרור. אך כשראה אותי מתקרבת נרתע ממקומו ובקולו הדק והילדותי, נשמעה נימה של מבוגר שקרא תיגר נגדי: "לא! לא! אל תשב לידי! זה המקום שלי!" ובידו הקטנה הצביע הרחק ממקומו: "לכי לשם, לכי לשם, שם אין אף אחד!" בעיניו ניבט פחד. לימים הבנתי שהיה זה "תחום המחיה" שלו. התרתי את הצרור והוצאתי את ככר הלחם שנתנה לי אשת האיכר. הוא פקח עינים גדולות ורעבות: "איפה קיבלת את הלחם?" הוא הביט בי כאילו נפלתי מכוכב אחר וקולו היה רציני כשל מבוגר, עד אימה. בצעתי באצבעותי מהלחם ושמתי פרוסה בידיו הקטנטנות. הוא חטף את הלחם הטרי והריחני מידי והחל לנגוס בו במלוא הפה. הוספתי לו גם שלושה תפוחי־אדמה אפויים ושתי רצועות שומן חזיר, אותם הוא דחף לתוך שקית מלוכלכת וריקה שנחה על ברכיו הקטנטנות.

נימת דיבורו היתה כשל איש זקן ורגיל וביידיש השוטפת שבפיו סיפר לי כלאחר יד, ששמו מוישה'לה וכי הוא יתום מאב ואם. היתה לו אחות גדולה, חנה'לה. "כולם מתו," אמר בפסקנות. כששאלתיו היכן הוא מתגורר, הביט עלי בעצב ובשוויון נפש: "פה" ולאחר הרהור: "גם שם לפעמים, בדולינה."

המשכתי לשוטט ברחוב הצר. שם פגשתי עוד ילדים כמו מוישה'לה ישקיות מלוכלכות בידיהם. עברתי מבית אל בית, כחזרת על הפתחים, בתקווה למצוא מישהו ממכרי הורי או אולי בני משפחה מסוצ'אבה. אבל בכל מקום נטרקה הדלת בפניי ושמעתי קול אשה או ילד: "שוב מילדי הפליטים!" בכמה בתים הושיטו לי לחם מעופש וקליפות תפוחי־אדמה.

הימים שלאחר מכן הֵן שוב ימי צום. אני לא קמתי עוד על רגלי לנסות את מזלי בכפר ולמצוא פת לחם. גם פריצי, רוז' ויללה היו חוזרות כלעומת שיצאו וסיפרו שהאיכרות טורקות את דלתן בפני היהודים מפחד הידבקות במחלת טיפוס הבטן שפקדה את תושבי האורווה, ואינן נותנות דבר. ביום ישבנו כשהרגלים מקופלות תחתינו ומצצנו את האצבעות המטונפות. מדי כמה ימים הביא לנו אדון ארדמן תפוח-אדמה אחד או פרוסת לחם דקה לארבעתנו. ובלילה שכבנו מכורבלות במעילינו שאותם לא הורדנו עוד מעלינו. שכבנו עם רגלים מקופלות כשהברכים נוגעות בסנטר. גם לעשיית הצרכים לא עמד בנו כח לצאת. מהישיבה הממושכת עם רגלים מקופלות נדבק העור הדק והשקוף שעטף את עצמותינו.

פעמיים כבר יצאנו החוצה ואכלנו מהשלג. בפעם השלישית החלה להשתולל סופת שלג עזה. ענני שלג החלו להתעופף באויר ויללת-אימים של הרוח הקרה המשתוללת, הבריחה אותנו חזרה למקומנו. הסתכלתי עוד פעם דרך הפתח וחשתי לפתע בכל מוראותיו את הפסוק "והארץ היתה תהוֹ-וְבוהוֹ" וחרדה גדולה התעוררה בי לגורלה של אמא. אם אמא נמצאת עכשיו בחוץ, חשבתי, היא עלולה להיסחף עם הסופה ולאבד את דרכה ואז - להיתפס על ידי הגרמנים. ובדמיוני פקדונו צרות ואסונות, אחד גדול מהשני. ענני השלג שהתרוממו בחוץ ככח אדיר החלו להיכנס גם לאורווה. מישהו מיהר לסגור את השער. חקפה אותי כהלה וצעקתי מתוך יאוש: "אל תסגור! אמא שלי בחוץ!" גם פריצי הצטרפה לצעקותי הנואשות ושתינו פרצנו אל עבר השער לעצור באיש. אך קריאות מנגד צעקו: "סיגרו את השער, אנו קופאים מקור!" ידנו היתה על התחתונה וחזרנו לשבת. הדאגה שכירסמה בי עמוק הצליחה להשכיח ממני את הרעב. לא עברו רגעים מעטים, כשנשמעו דפיקות נואשות בשער. אני ופריצי קמנו ורצנו אל השער שם כבר עמד מישהו שאחו בשער והחל למשוך אותו אליו. השער נפתח ואמא הספיקה לעבור את המפתן - וצנחה ארצה.

אמא שכבה יומיים קודחת מחום ומחוסרת הכרה. כל מאמצינו להשיב את הכרתה עלו בתוהו. במשך שתי יממות ישבנו לידה, כיסינו אותה בכל שלושת המעילים למען ייחם לה. ללא ליאות, בסופה העזה שהשתוללה ללא הפסק זה יומיים, יצאנו לסירוגין כדי להביא שלג לקרר בו את מצחה שקדח ולהט כמו אש. בלילה השלישי כשנרדמתי בעל כרחי, הכניע הגורל את אמא שלנו. היחידה שנשארה לנו ונלחמה בצפורניה נגד המוות, שקטל כל כך הרבה אמהות לפנייה. אני קיללתי בלבי את הגרמנים הארורים. "ימח שמם וזכרם!" קללה בלשון הקודש שלמדתי מפי אבא.

אחר כך באו הקברנים והפשיטו אותה והעמיסו את גופתה על המריצה.

ביום המר והנמהר ההוא נשארתי עם פריצי ונצמדנו זו לזו במקום רבצנו. ורק למחרת בבוקר העזנו לצאת ולהעיף מבט אחרון אל אמנו האהובה.